MET ANDERE OGEN
Kijken in Kattenbos

Deze brochure is een wegwijzer bij de kijkwandeling die de Vlaamse Landmaatschappij, de stad Lommel en Erfgoed Lommel vzw uitwerkten langs de wandelpaden in het heidegebied en het beekdal van de Molse Nete in het gehucht Kattenbos.
De kijkwandeling is een boeiende ontdekkingstocht langs tien landschapsspots of kijkpunten. De landschapsspots zijn speels en verrassend anders ingericht waardoor ze de wandelaar op elke plek met andere ogen naar het landschap laten kijken.
Veel wandel- en kijkplezier!

Colofon:

Uitgave september 2011
Redactie en grafische vormgeving:
VLM Antwerpen ism Erfgoed Lommel; foto's: Leen Deneve (VLM) en distributie ism Bosland

Contact:

Vlaamse Landmaatschappij,
afdeling Antwerpen
Cardijnlaan 1 in 2200 Herentals
Tel 014/25 83 00 – website: www.vlm.be en
mail: info@vlm.be
vu: Toon Denys, VLM, Gulden Vlieslaan 72,
1060 Brussel.

1

Tussen muren van zand

Heb je ooit al 's dwars door een duin gewandeld? Als je op deze plek een ommetje maakt, dieper het bos in, dan verdwijn je stap voor stap … tot je helemaal onzichtbaar bent tussen muren van zand. Je zit daar in het hart van een duin. De duinen aan de zee kennen we allemaal, maar dit zijn landduinen die ook wel

wandelende duinen

genoemd worden. Het klinkt een beetje vreemd, maar duinen kunnen dus op wandel gaan, al gebeurt dat heel traag. Zo'n 800 jaar geleden, in de late middeleeuwen, was deze plaats een grote heidevlakte. Maar vanaf die tijd kwamen in de omgeving van Kattenbos meer en meer mensen wonen. Ze begonnen de heide te ontginnen door ze af te plaggen. Dit wil zeggen dat ze de bovenste laag van de heide weghaalden. De plaggen gebruikten ze als strooisel in de stallen van de boerderijen of als brandstof om de huizen te verwarmen. Door het plaggen kwam het fijne zand uit de bodem bloot te liggen. Wind en regen zorgden ervoor dat het zand zich in zandhopen of duinen verzamelde, die door verstuiving voortdurend van plaats veranderden. In de Kattenbosserbergen gebeurde dat tot in de 19de eeuw, toen de duinen met dennen beplant werden. Die houden met hun wortels het zand nu stevig op zijn plaats.

Deze plaats heet: *Kattenbosserbergen*
De Kattenbosserbergen zijn de landduinen achter het gehucht Kattenbos. Waarom 'bergen'? Dit heeft te maken met de op en neer golvende landduinen: in onze vlakke Kempen wordt een heuveltje al snel een 'berg' genoemd…

foto: Tuur en Mira, spelende kindjes

2

Een witte schat

De doorzichtige, gekleurde glazen bollen in dit zandkleurig muurtje zijn het werk van een glaskunstenaar. Het zijn evenveel ronde raampjes waardoor je het water beneden in een heel spectrum van kleuren kan bekijken.

Glas, zand en water

Het lijkt een vreemde combinatie en toch liggen ze op deze plek heel dicht bij elkaar. Als je langs het muurtje naar beneden wandelt, kom je uit op de oever van het Hoefijzerven. Die waterplas is een overblijfsel van de periode eind negentiende eeuw toen in Lommel (en in Mol – Dessel en de regio van Maasmechelen) een kostbare schat in de bodem werd gevonden: het witzand. Dit zand, ook wel 'kwartszand' of 'zilverzand' genoemd, is erg zuiver en heeft bijzonder fijne korrels waardoor het heel geschikt is voor de productie van alle soorten glas.
Omdat dit kostbare zand onder de watertafel ligt, wordt het 'nat' ontgonnen. In de beginperiode gebeurde dit op kleine schaal en met alleen mankracht zoals hier in het ven, het restant van zo'n vroege ontginning. De arbeiders stonden op een vlot van tonnen, balken en planken en haalden met een schepzak telkens een 25-tal kg nat zand naar boven.
Die aanpak op kleine schaal was natuurlijke economisch niet erg rendabel en werd snel vervangen door de gemechaniseerde ontginning met door stoomkracht aangedreven zandzuigers.

Deze plaats heet: *het Hoefijzer*
Je hoeft niet al te ver te zoeken waar deze naam vandaan komt: in de vorm van deze waterplas kan je mooi de vorm van een hoefijzer herkennen.

Foto: glaskunstenaar, het Glazen Huis, Lommel

3

Met het hoofd tussen de heide

Van op deze plek kan je het smalle paadje naar een verdiepte zitkuil volgen, een bijzondere plek om tijdens je wandeling even uit te blazen. In de zitring, die met rivierstenen verstevigd is, komt je hoofd net boven de heidestruiken uit. Zo laag boven de grond kan je nog beter de warmte van de heide voelen, de frisse geur van de struikheide na een regenbui opsnuiven en in de late zomer of vroege herfst genieten van de

paarsroze kleurenpracht

van het heidelandschap. Door de rondjes in de drie opstaande houten planken zie je in één oogopslag hoe dit landschap zich zou ontwikkelen zonder beheer: van een ononderbroken vlakte van struikheide naar heide waarin grassen en boompjes beginnen op te schieten, en zo naar een bos waarin de heide niet meer de ruimte en het licht krijgt om te kunnen overleven. Om de kleurenpracht te behouden is er dus werk aan de winkel. Dat kan bijvoorbeeld door te plaggen (dit is het weghalen van de bovenste, voedselrijke bodemlaag), door het weghalen van opschietend struikgewas en boompjes, en door heideschapen de heide te laten begrazen.

Deze plaats heet: *Kattenbosserheide*
Delen van de Lommelse heide werden vaak genoemd naar het gehucht, op deze plaats Kattenbos, dat het gebruiksrecht over de 'gemene' gronden had. Een andere buurtschap mocht hier dus niet plaggen, maaien of turf steken. Dit recht was voorbehouden voor de bewoners van Kattenbos.

Foto: Chris Caerts, schaapherder

4

Een zwaluw als geen andere

Als je hier de tijd neemt om heel geduldig de open bosrand af te spieden, dan zie je hem misschien wel ergens op een boomtak zitten. Weliswaar geen echt exemplaar - die kans krijg je alleen tussen mei en september en is heel klein - maar een houten versie van de vogel die er

uitziet als een koekoek, vliegt als een uil, klinkt als een paddenkoor

en dan nog wel met een ratel in de keel. De nachtzwaluw is een zwaluw als geen andere. Hij wordt pas actief wanneer de schemering valt en hij de hele nacht op allerhande nachtvlinders en grote kevers jaagt. Hij vangt die met een bek die hij, als een trechter, erg wijd kan opensperren. Overdag zoekt hij een rustig hoekje op in een kuiltje op de grond of op een boomtak. De vlekkerige bruinwitte schutkleur van zijn verenkleed maakt hem tegen die achtergrond bijna onzichtbaar. Nachtzwaluwen zijn echte trekvogels. Nadat ze hun kroost grootgebracht hebben, vertrekken ze vanaf september naar hun overwinteringsgebieden in tropisch Afrika om in mei weer terug te keren.
Wil je meer weten over deze bijzondere en wat mysterieuze vogel, bijvoorbeeld waarom hij ook wel 'Geitenmelker' genoemd wordt? Ga dan even op de geluidstegel bij dit infopunt staan.

Deze plaats heet: *Kattenbosserheide*
Kattenbosserheide is, met de Heuvelse Heide, de Blekerheide en Riebos, één van de vier restanten die in Lommel overbleven van de vroegere Kempische heide. De vier natuurgebieden worden door Natuurpunt Noord Limburg beheerd. Het is de bedoeling om met beheerswerken als maaien, plaggen, het weghalen van opschietend struikgewas en vliegdennetjes de vroegere heide in haar oude glorie te herstellen.

foto: André Geypen, conservator van de Lommelse heidegebieden

5

Lekker languit liggen luisteren

Als je hier een eindje het bos in gaat, vind je een plek waar je lekker languit kan liggen luisteren naar het ruisen en kraken van de naaldbomen boven je hoofd. Dennen kraken altijd wel een beetje, zeker als er een stevige wind door de toppen jaagt. Dat is de reden waarom ook wel eens wordt gezegd dat

hout spreekt voor het breekt.

Tenminste, dat is zo voor het hout van de grove dennen die je hier in ordentelijke rijen ziet geplant staan. Daarom werden ze ook gebruikt in de mijnbouw om de mijngangen te stutten. Dennenhout kraakt en piept voor het breekt, en die waarschuwing maakte voor de mijnwerkers in de gangen natuurlijk een wereld van verschil. Het gaf hun toch enige kans om op tijd uit de gang weg te raken.

Deze plaats heet: *de Bellaing*
Die naam komt van de vroegere eigenaar van deze gronden, voluit ridder Charles Moreau de Bellaing (1825 – 1895). De ridder was een tot Belg genaturaliseerde Fransman en landbouwingenieur. Hij liet hier op de Kattenbosserheide en op nog andere plaatsen in de Limburgse Kempen de heide ontginnen door de aanplanting van dennenbossen voor de mijnbouw.

Foto: Walter Van den Poel, mijnwerker

MET ANDERE OGEN
Kijken in Kattenbos

6

Van hoog naar laag

Van op de houten zitplek op de wal van de Vosvijverdijk zie je, aan de overkant van de Katrijt, nog net de silhouetten van twee reeën tussen de begroeiing door schemeren. De ene heeft de kop omhoog, op de loer voor mogelijk gevaar, de andere is rustig aan het grazen. De reeën staan met hun pootjes in de natte, lage gronden van de beekvallei van de Katrijt. Aan de andere kant van de wal liggen de gronden een stuk hoger, zodat de wal de scheidingslijn is

tussen droog en nat.

De natte laagten vind je vooral in de vallei van de Katrijt, als elzenbroekbosjes, rietlandjes, moerassen en graslanden. De meeste moerassen werden in de middeleeuwen door de mens omgevormd tot hooilanden. Dit eeuwenoude agrarische landschap is sindsdien bijna ongewijzigd gebleven. Het ligt als een trechter tussen de heide en de landduinen van de hoger gelegen Einderheide en de Kattenbosserheide, die vanaf de 19de eeuw met dennen beplant werden en waar wit zand ontgonnen werd.

Deze plaats heet: *Vosvijverdijk*
De houten constructie met zitplek ligt op de Vosvijverdijk. 'Vos' verwijst naar het dier, dat hier in dit woeste landschap zeker voorkwam en trouwens nu nog steeds voorkomt. 'Vijver' verwijst naar het Middelnederlandse 'wijer' (Latijn : vivarium), een kunstmatig gegraven waterplas – een vijver – die gegraven werd om vis te kweken. Een 'dijk' is hier een wat hoger gelegen weg die het mogelijk maakt het beekdal te dwarsen.

Foto: Marc Klessens, buurtbewoner

7

14000 jaar geleden…

…op het einde van de laatste ijstijd, woonden al mensen waar je nu staat. Daar getuigen de stenen werktuigen van die hier gevonden werden en die je nu kan bewonderen in het museum De Kolonie in Lommel. Deze plaats had alles wat nodig was om er voor onze verre voorouders een geschikte woonplaats van te maken: ze lag aan de zuidzijde van een duinrug, uit de wind dus, en aan de rand van een ven of moeras waardoor er water en vis voorhanden was. Op dat moment bestond de Molse Nete of Katrijt nog niet, want die is pas tijdens de middeleeuwen gegraven. Deze mensen leefden aan de rand van een open bos waar ze onder meer

jaagden op eland, oerrund, ree en beer.

Uit vondsten van jongere vuurstenen werktuigen, die dateren van 10800 jaar geleden, leren we dat de omgeving en de prooien intussen veranderd waren. De werktuigen waren een stuk kleiner en er werd nu gejaagd op herten, wilde zwijnen, vossen…
Met de vondsten van scherven van aardewerken potten van ongeveer 5000 jaar oud komen we in de periode van de eerste boeren, die vee teelden en het bos omhakten voor het aanleggen van akkers en het bouwen van boerderijen.
Wil je meer weten over de voorbije 14000 jaar? Ga dan even op de geluidstegel bij dit infopunt staan.

Deze plaats heet: *Nieuwe Voswijers*
De Nieuwe Voswijers is een beemdengebied langs de Katrijt. Tot in de 19de eeuw had je hier nog grote delen moeras, nu vind je er vooral hooilandjes. 'Nieuw' wijst op een latere ontginning dan de 'Oude Voswijers', die wat meer naar het westen liggen. De oorsprong van 'vos' ligt in het feit dat dit gebied, dat eeuwenlang heel afgelegen lag, een verblijfplaats voor vossen geweest moet zijn. Een 'wijer' is een kunstmatig gegraven waterplas voor de viskweek.

Foto: Ferdi Geerts, archeoloog Erfgoed Lommel vzw

8

Blokje om

Als je midden in deze vierkante constructie van grillig gevormde houten stammen staat, word je een beetje overvallen door het gevoel van 'omsloten' te zijn. Dat is precies wat de plaatsnaam hier, 'Blokske', betekent. Op oude kaarten zoals die van de Brou (1786) , kan je nog mooi de reeks lange en smalle hooilandjes in de vallei van de Katrijt of Molse Nete zien liggen. Ze hadden de smalle kant aan het water, met

rondom houtkanten of bomenrijen

die de eigendom afpaalden en voor hakhout dienden. De hooilandjes en houtkanten hebben het sindsdien natuurlijk niet allemaal ongeschonden overleefd. Gaandeweg vielen er gaten in de houtwallen; andere verdwenen helemaal. Toch vind je in dit beekdal hier en daar nog van die eeuwenoude stukjes landschap met houtkanten die met veel zorg in ere hersteld zijn en onderhouden worden door de landbouwers.

Deze plaats heet: *Blokske*
De oorspronkelijke betekenis van 'blok', dat afgeleid is van ' beluiken' of sluiten, is 'omheining'. Daarom werd 'blok' of blokske' gebruikt voor een akker of een hooiland zoals op deze plaats, omheind met een houtwal van hakhout zoals eik en els.

Foto: Fons Lyen, landbouwer

9

Van bovenaf bekeken

Vlaanderen is misschien maar een voorschoot groot, maar op sommige plaatsen kan je nog genieten van vergezichten in 360 ° rondom. Dit is zo'n plek en wat deze plaats nog meer bijzonder maakt, is de variatie aan landschappen waarmee je hier kennis kan maken. Klim maar even op de piramide van stammen. Door het kijkgaatje van de vier rechtopstaande stammen krijg je vier verschillende landschappen in het oog: beekdal, bos, landbouw en heide.
Als je nog hoger zou kunnen klimmen - of stel je voor dat je in een luchtballon zou overvliegen - dan zou het landschap zich hier vertonen als

een lappendeken van verschillende vormen in verschillende kleuren

met onder meer het bochtige blauwe lint van de Molse Nete, de strakke groengele rijen van de maïsakkers, de geordende rechthoeken van de dennenbossen, het broccoligroen van de loofbossen, de geelbruine zandduinen en de paarse vlakken van de heide.

Deze plaats heet: *Einderheide*
De Einderheide is het heidegebied waarvan de boeren van het gehucht Einde het gebruiksrecht hadden. Ze gebruikten het als weidegebeid voor hun schapen, om plaggen te steken die ze als strooisel in hun stallen gebruikten en om de honing van de bijen te oogsten. Het goede gebruik van het land werd met strenge dorpsreglementen in de hand gehouden. Dit was de taak van de 'zavelmeester' in het gehucht. Die kon controle uitoefenen, inbreuken bestraffen en indringers verjagen.

Foto: Jan Holsters, boswachter Agentschap voor Natuur en Bos

10

Zie de wind waait …

De wind waait hier niet door de bomen, maar heeft vrij spel in deze open vlakte in het beekdal van de Molse Nete. Als er op deze plek nog maar een klein briesje waait, dan zie je de vrolijk gekleurde vaantjes aan het hoofd van de twee 'windkinderen' op het heuveltje al flink wapperen. Het is een mooie thuis voor de windkinderen die ongehinderd

van noord naar zuid, van oost naar west

in alle windrichtingen kunnen draaien én ook de nieuwe thuis voor de Leyssensmolen. De molen, die ook de namen 'Kattenbossermolen', 'Treitermolen' en 'Molen van De Vosch' draagt, heeft al een lang leven en een paar verhuizingen achter de rug. Zijn 'geboortejaar' is 1797, tijdens de Franse overheersing. Van Olmen, waar hij gebouwd werd, kwam hij eerst in het centrum van Lommel terecht, nog later op Kattenbos vooraan in de Zandstraat. Maar om te kunnen malen heeft een windmolen wind nodig en tussen de hoge bomen van Kattenbos was er die voor de Leyssensmolen veel te weinig. Op de plaats waar je nu staat, kan de molen, na een grondige restauratie, opnieuw zijn wieken uitslaan.

Deze plaats heet *Katrijten*
Katrijten is de naam van het geheel van hooilanden en akkers in de vallei van de Katrijt, een andere naam voor de Molse Nete op Kattenbos. Zoals Rijn betekent Middelnederlands rijt letterlijk 'de vloeiende' of 'de stromende', vandaar 'waterloop'. Het eerste deel van de naam verwijst vermoedelijk naar de geringe breedte en diepte van dit gegraven waterloopje. Onze bijgelovige voorouders kunnen echter ook aan het dier gedacht hebben.

Foto: Jos Nijs, molenaar, vzw Levende Molens